

Извршни Сажетак

АНАЛИЗА ТРОШКОВА И КОРИСТИ
УЛАГАЊА У РАНИ РАСТ И РАЗВОЈ ДЈЕЦЕ
РЕПУБЛИКА СРПСКА



УВОД

Широка истраживања показују да су ране године у животу дјетета заиста важне.

Последњих година се појавила огромна количина доказа који говоре у прилог томе да улагања у раном дјетињству имају највећи поврат од свих интервенција људског капитала. Лонгитудиналне студије из широког спектра студија случаја показују да дјеца која похађају квалитетне предшколске програме имају вишеструке користи, које се, између осталог, огледају у бољим резултатима на тестовима, бољим стопама матурирања/дипломирања, смањеној друштвеној искључености и вишедимензионалном сиромаштву, мањим стопама криминала и делинквенције те бољим дугорочним приходима.¹ Важно је нагласити да улагање у рани раст и развој (РРЗ) може бити покретач напретка у оквиру циљева одрживог развоја и играти централну улогу у остваривању основних права дјетета утврђених Конвенцијом о правима дјетета.

Важност раног раста и развоја у Републици Српској (РС) не може се потцјењивати.

Република Српска се суочава са све старијим и малобројнијим становништвом, што представља пријетњу економском и социјалном развоју овог ентитета.² Од 2002. године укупно становништво је у сталном опадању, а 2021. године само је %13 становништва РС-а млађе од 15 година.³ Оваква демографска слика је резултат ниске стопе наталитета и високе стопе исељавања. У 2020. години, у РС-у је живјело око 56.250 дјеце старости од 0 до 6 година, што је бројка која ће се до 2050. године смањити на око 40.676.⁴ Ова популација мора бити у центру пажње хитне политике и улагања. Рани раст и развој је посебно важан имајући у виду овај демографски контекст. Са мање дјеце и ограниченим ресурсима, РС мора његовати квалификовану и продуктивну младу радну снагу да би одржала и побољшала економске и социјалне услове.

У последњих петнаест година постигнут је напредак у стварању повољног политичког окружења за екосистем раног раста и развоја. То укључује *Оквирни закон о предшколском васпитању и образовању (2007.)*, Закон о социјалној заштити РС-а (2011.), Стратегију развоја предшколског, основног и средњег васпитања и образовања РС за период 2030 - 2022. и Програм за рани раст и развој дјеце у РС-у за период 2022. до 2028. г. Међутим, Република Српска има јасне прилике за улагање у младе генерације које су неискориштене. Потребни услови за преживљавање, напредак и испуњавање пуног потенцијала мале дјеце у РС нису испуњени. **Дјеца у раном узрасту у РС-у изложена су сиромаштву, ускраћивању и токсичном стресу; исходи у погледу здравља и прехране дјеце су лоши, а упркос значајним напређењима, могућности за рано учење су потиснуте широм РС-а.**

Потрошња у социјалним секторима (здравље, образовање, социјална заштита) неадекватна је за испуњавање потреба. Буџети за социјални сектор су централизовани на нивоу ентитета РС и њима управљају Министарство здравља и социјалне заштите РС, Министарство просвјете и културе РС и Јавни фонд за дјечју заштиту РС. Међутим, главни извор финансирања буџета за предшколско васпитање и образовање и центре за социјални рад су општине и градови, док Фонд здравственог осигурања Републике Српске финансира систем доприноса за здравствено осигурање. Издаци у социјалним секторима, а нарочито они који се односе на дјецу, често су недовољни, а и гдје је финансирање адекватно, исходи по дјецу су испод жељеног нивоа. Ове бројке крију значајне неједнакости у исходима међу групама мале дјеце у односу на ромску дјецу, дјецу са сметњама у развоју, дјецу из руралних подручја или породица са ниским приходима и дјецу миграната/избјеглица која су сва суочена са додатним изазовима.

- 1 P. Engle et al. (2011). 'Strategies for reducing inequalities and improving developmental outcomes for young children in low-income and middle-income countries', [Стратегије за смањење неједнакости и унапређење развојних резултата дјеце у раном узрасту у земљама са ниским и средњим приходима] *Lancet*, 378:9799, 1339-53
- 2 UNICEF (2020) Situation Analysis of Children in Bosnia and Herzegovina [Ситуациона анализа дјеце], (UNICEF Sarajevo, Bosnia i Hercegovina)
- 3 Републички завод за статистику (2021). „Процена броја становника 2013 - 2021.“, Републички завод за статистику Републике Српске, објављено на интернету. Доступно на: https://www.rzs.rs.ba/front/article/5407/?left_mi=None&up_mi=&add=None
- 4 Републички завод за статистику (2020). Пројекције становништва Републике Српске, 2019-2070. Процене броја становника односе се на сценарио С2 - са подацима службене виталне статистике Републике Српске (живорођени и умрли) и службеним подацима о унутрашњим миграцијама (између Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине/Брчко дистрикта)

СТУДИЈА

У том контексту, припремљена је аргументација за промовисање већих улагања у малу дјецу од зачећа до шесте године у РС-у. Она је дио ширег заједничког програма УН-а под називом „У сусрет екосистему финансирања циљева одрживог развоја у БиХ“. У контексту циљева одрживог развоја, снажни рани раст и развој је предуслов, нарочито у борби против сиромаштва, неједнакости и социјалне искључености те промовисању мира и сигурности. Улагање у рано дјетињство, дакле, поставља снажне темеље за развој, повећава дјелотворност образовног и здравственог система, побољшава шансе за економску продуктивност и раст те доприноси праведнијим друштвима.

Сврха ове аргументације је да послужи као алат за заговарање и доношење одлука за актере у РС који су фокусирани на дјецу и допринесе бољим исходима за малу дјецу. Овим извјештајем настоји да се пружи подршка Републици Српској у дугорочном програмирању социјалне потрошње на основу података. Проактивним улагањем у развој људског капитала ће се створити најбољи могући услови за рани раст и развој и допринијети стварању окружења које његује будуће лидере у РС који ће предводити позитивне промјене у земљи. Актери фокусирани на дјецу требају се ослањати на његов садржај у погледу економских поврата и дјечијих права како би мотивисали већа улагања у дјецу. Осим тога, требају да користе доказе из ове студије како би нагласили темељну улогу раног раста и развоја у економском и социјалном развоју. Неулагање у малу дјецу треба позиционирати као нешто што потенцијално може поткопати друга улагања: без добро образоване, здраве и продуктивне радне снаге, економски развој ће бити ометен.

Ови аргументи су засновани на низу анализа трошкова и користи и трошкова недјеловања у три сектора која су најважнија за рани раст и развој – здравље и прехрана, образовање и социјална заштита. У сваком од ових сектора је изабран пакет интервенција заснованих на *Оквиру за подстицајну његу*. Затим су утврђени, квантификовани колико је то могуће, и монетизовани краткорочни, средњорочни и дугорочни трошкови и користи повезане са проширењем обухвата ових интервенција. Сprovedена је анализа низа алата и за сваки сектор су засебно представљени резултати. У анализи је процијењена разлика између трошкова и користи између полазног („без интервенције“) сценарија и два сценарија проширења:

Сценарио проширења А (брзо):

циљане стопе обухвата постигнуте до 2030. и одржавају се до 2052.,

Сценарио проширења Б (споро):

циљане стопе обухвата постигнуте у 2052.

ЗДРАВЉЕ И ПРЕХРАНА

Критични дио раног раста и развоја је пружање основне здравствене заштите мајкама и новорођенчади, нутритивно адекватно храњење и позитивно родитељство. Ове интервенције могу да заштите дјецу од болести опасних по живот и да подрже њихово дугорочно здравље и унаприједи физички, когнитивни и психосоцијални развој. Широм РС-а, последњих су година забиљежена побољшања у здравственој заштити мајки и дјеце. Услуге здравствене заштите мајки и дјеце пружају се углавном бесплатно путем јавног примарног здравственог система. Готово 97 % трудница има најмање четири посјете у подручју антенаталне његе, док %99,7 жена рађа у здравственим установама.⁵ Пружање ове његе довело је до побољшања резултата, у погледу стопа смртности новорођенчади и дјеце које сада износе скромних 3,8 и 3,4 на 1.000 живорођених.⁶ У међувремену, важни показатељи развоја дјеце су такође обећавајући, при чему је скромних 0,4% дјеце у РС забиљежено као потхрањено, а 6,4% са застојем у расту.⁷

Приступ квалитетној здравственој заштити мајки и дјеце и даље је испод одговарајућег у РС-у. Иако је покривеност антенаталном његом порасла, постоје забринутости у погледу квалитете пружене његе.⁸ Патронажне посјете, на примјер, које су од кључне важности за подршку женама у успостављању дојења и праћењу раста њиховог дјетета, нуде се само једном (а у многим случајевима се уопште не

догађају). Нека здравствена питања која могу имати озбиљне дугорочне посљедице на мајке и дјецу, као што је перинатална депресија, остају углавном занемарена. Надаље, недостатак информација, доминантне културне праксе и недостатак програма подршке такођер онемогућавају боље исходе у погледу здравља и прехране дјеце, посебно у односу на обухват дојењем које је примјерено узрасту и имунизацијом дјеце. Ова питања посебно забрињавају у случају угрожених група укључујући Роме међу којима је стопа смртности новорођенчади и дјеце далеко изнад просјека са 24 односно 27 на 1.000 живорођених.⁹

Важан фактор који доприноси лошим здравственим и прехранбеним исходима за дјецу је преоптерећен и недовољно финансиран систем јавног здравства. РС издваја релативно висок удио свог БДП-а за здравствени сектор; међутим, у поређењу са другим земљама ЕУ, апсолутни издаци по глави становника прилично су ниски. РС је 2021. године за здравствени сектор издвојила 11,3% свог БДП-а: јавни издаци чине 7,8% БДП-а, док приватни издаци чине преосталих 3,5%.¹⁰ Тренутни издаци за здравство смањени су са 13,3% БДП-а у 2020. години (9,7% јавни, 3,6% приватни), али су порасли у износу по глави становника са 1055 КМ у 2020. на 1.181 КМ у 2021.¹¹ Међутим, док су издаци за здравство као постотак БДП-а виши од просјека ЕУ од 9,92%¹², издаци РС

5 Уницеф (2012). Анкета кластера вишеструких показатеља 2011.-12..

6 УНФПА процјена: Босна и Херцеговина (2013.-2018.)

7 Уницеф (2012). Кластер истраживање вишеструких индикатора (eng. MICS).

8 Ibid.

9 Уницеф (2012). Кластер истраживање вишеструких индикатора (eng. MICS).

10 Републички завод за статистику (2023). Здравствена статистика 2021., годишње издање. Доступно на: https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/saopstenja/zdravstvo/godisnja_saopstenja/2021/Potrosnja_U_Zdravstvu_2021.pdf

11 Ibid.

12 Свјетска банка. (2019). Тренутни издаци за здравство (% БДП-а). Доступно на: <https://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.CHEX.GD.ZS?locations=BA-EU>

по глави становника износе само 658,76 УСД, што је мање од једне шестине просјека ЕУ од 3476,43 УСД.¹³

Постоји забринутост у погледу једнакости, ефикасности и одрживости овог модела. Највећи терет носе послодавци, јер 83,6% прихода сектора јавног здравства долази од доприноса послодавца. Финансирање здравства у РС-у суочава се с одређеним проблемима одрживости, на примјер, стопа доприноса за обавезно здравствено осигурање у РС-у смањена је са 12,5% у 2013. на 10,2% у 2022. години.^{14 15} Постоји и забринутост у погледу квалитета издатака у сектору јавног здравства. Средства јавног здравства углавном се користе за капитална улагања и одређене програме јавног здравства и превенције. На примјер, у 2021. години више од једне трећине укупних издатака за здравство у РС-у односило се на болнице (36,8%), а мање од 3% на укупну превентивну заштиту.¹⁶ Чини се да то указује на недостатак економичности одлука о коришћењу здравствених ресурса. Плаћања за здравство мимо здравственог осигурања су и даље важан извор финансирања за тај сектор; међутим, она доприносе неједнакостима и сиромашењу. У РС-у дио приватних издатака у укупним издацима за здравство у 2021. години износио је 30,6%, што је двоструко више од европског просјека, и представља повећање у односу на 27,2%

из 2020. године.¹⁷

Овако високе стопе плаћања мимо здравственог осигурања су забрињавајуће јер то обично за последицу има одгађање и избјегавање лијечења најсиромашнијих домаћинстава због њихове немогућности да приуште трошкове мимо здравственог осигурања.¹⁸

НАЛАЗИ

Утврђено је да проширење обухвата тих критичних интервенција мајке и дјетета у области здравља и прехране доноси импресивне користи. Табела 1 приказује утицај ових интервенција на избјегавање смртних случајева дјецe и број изгубљених ДАЛУ-ја. Оба сценарија проширења имају значајан утицај на избјегавање морбидитета и смрти мајки и дјецe; међутим, Сценарио проширења А доноси веће користи, јер се циљане стопе обухвата брже остварују. У РС-у се могу избјећи до 133 смрти дјецe у наредних тридесет година, ако се прошири овај пакет здравствених и прехранбених интервенција. Интервенције које се односе на новорођенчад су биле посебно дјелотворне, укључујући случајеве пријевременог порођа, потпомогнутог вагиналног порођа и праксе дојења примјерене доби.

ТАБЕЛА 1: ДОДАТНЕ СМРТИ ДЈЕЦЕ И ДАЛУ ИЗБЈЕГНУТИ ПРЕМА СЦЕНАРИЈИМА ПРОШИРЕЊА А И Б

	Сценарио проширења А		Сценарио проширења Б	
	2023-2032	2023-2052	2023-2032	2023-2052
Избјегнута смрт дјецe	42	133	19	83
Избјегнути ДАЛУ-ји код дјецe	1.280	4.070	579	2.541
Избјегнути ДАЛУ-ји код мајки	525	1.969	167	1.104

13 Свјетска банка. (2019). Тренутни издаци за здравство по глави становника (текући амерички долар). Доступно: <https://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.CHEX.PC.CD?locations=BA-EU>

14 Глобална експанзија (2013). Глобални водич за послодавце: Босна и Херцеговина. Доступно: <https://f.hubspotusercontent30.net/hubfs/6815181/Country%20Guides/OLD/Bosnia%20and%20Herzegovina%20-%20Global%20Employer%20Guide.pdf>

15 Службени гласник Републике Српске. бр. 114/2017, 112/2019, 49/2021, 119/2021, 56/2022 и 132/2022.

16 Републички завод за статистику (2023). Здравствена статистика 2021., годишње издање. Доступно на: https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/saopstenja/zdravstvo/godisnja_saopstenja/2021/Potrosnja_U_Zdravstvu_2021.pdf

17 Завод за статистику Републике Српске. Годишње издање здравствене статистике. Доступно на: https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/saopstenja/zdravstvo/potrosnja_u_zdravstvu/2020/Potrosnja_U_Zdravstvu_2020.pdf

18 Ibid.

Када се монетизују, ови побољшани здравствени исходи имају знатно већу економску вриједност од трошкова њиховог постизања. Здравствене користи приказане у Табели 1 претворене су у монетарне користи претварањем ДАЛУ-ја у допринос продуктивности за друштво према стандардним праксама у литератури. Табела 2 приказује резултате ове монетизације, уз процијењене трошкове проширења ових интервенција и трошкове недјеловања. Укупно, у наредних тридесет година, више од 153 милиона КМ би се могло вратити у виду социоекономских користи за РС ако се спроведе Сценарио проширења А. Тај је износ нешто мањи у Сценарију проширења Б и износи нешто више од 98 милиона КМ. Процијењени су и трошкови проширења ових интервенција и далеко су мањи од предвиђених користи. У најбржем Сценарију проширења (А), трошкови у износу од 50 милиона КМ настали би до 2052., у односу на скоро 28 милиона КМ у споријем Сценарију проширења (Б). Иако су ови трошкови значајни, далеко их надмашују предвиђене економске

користи. Када се упореде ови трошкови и користи, трошак недјеловања (другим ријечима, цијена непроширивања) је вриједан пажње:

- У Сценарију А, трошак недјеловања износи преко 103 милиона КМ до 2052.
- У Сценарију проширења Б, нешто су нижи трошкови недјеловања, а износе преко 70 милиона КМ до 2052.

Утврђено је и да улагања у рани раст и развој имају високу стопу поврата, посебно дугорочно:

- У Сценарију проширења А, на сваку уложу 1 КМ, очекује се поврат економији од 3 КМ у периоду 2052-2023.
- У Сценарију проширења Б, БЦР је још већи. Током цијелог периода студије, на сваку уложу 1 КМ, очекује се поврат од 4 КМ у виду социоекономских користи.

ТАБЕЛА 2: ЕКОНОМСКЕ КОРИСТИ, ИЗДАЦИ И ТРОШКОВИ НЕДЈЕЛОВАЊА ЗА СЦЕНАРИЈЕ ПРОШИРЕЊА А И Б. ИЗРАЖЕНО У КМ, ПРИЛАГОЂЕНО ЗА ИНФЛАЦИЈУ И ДИСКОНТОВАНО ПО СТОПИ ОД 3%.

	Сценарио проширења А		Сценарио проширења Б	
	2023-2032.	2023-2052.	2023-2032.	2023-2052.
Укупне додатне економске користи	37.405.042	153.364.067	15.400.717	98.160.434
Укупни додатни трошкови	15.792.430	50.053.815	5.396.413	27.937.533
Трошак недјеловања	21.612.612	103.310.252	10.004.305	70.222.901

ОБРАЗОВАЊЕ

Стопа уписа у предшколско васпитање и образовање у РС-у се посљедњих година побољшава али је и даље забрињавајуће ниска.¹⁹ У цијелој РС, стопа уписа у целодневни или полудневни предшколски програм за дјецу од три до шест година у педагошкој години 23/2022. износи 42,5%²⁰ Обећавајућа је стопа уписа у целодневни или полудневни предшколски програм за дјецу, која је у сталном порасту посљедњих година – 38,5% у 2021/22, 37,1% у 2019/20, а 34,2% у 19/2018.

²¹ Стопа уписа досеже 47,6% за дјецу од 5 до 6 година у 23/2022., када се укључе дјеца која су прије уписа у основну школу похађала програм предшколског васпитања и образовања.²²

Приватни сектор је подстакнуо раст у сектору ПВО-а, повећавајући свој удио у укупном броју објеката и уписане дјеце. У РС-у је број дјеце уписане у јавне предшколске установе повећан за 17% од 2018/19. године до 2021/22. године. У међувремену, упис у приватне предшколске установе порастао је за 69% у истом периоду. Важно је, међутим, напоменути да је јавни сектор и даље најзначајнији пружалац услуга предшколског васпитања и образовања: од укупно 11,990 дјеце узраста 3 до 6 година која су уписана у предшколске установе у 2022/23., јавне установе обухватају 8,393 дјеце (70%) у односу на 3,597 (30%) дјеце у приватном сектору.²³

Обрасци уписа су повезани са социоекономским и локацијским статусом домаћинства. Већа је могућност да ће дјеца из домаћинстава у којима су један или оба родитеља/старатеља незапослени или која долазе из периферних подручја имати потешкоћа у остваривању приступа предшколском васпитању и образовању. У просјеку, 82% дјеце у РС која су уписана у предшколско васпитање и образовање долази из породица у којима су оба родитеља запослена, док 16% долази из породица у којима само један родитељ ради. Дјеца из домаћинстава у којима су оба родитеља незапослена чине само 1% предшколске популације. Ти обрасци су врло неправедни јер је мања вјероватноћа да ће дјеца из сиромашнијих или рањивијих породица остварити приступ тим кључним образовним и развојним услугама, чиме се доводи до учвршћивања међугенерациских циклуса сиромаштва.

¹⁹ Предшколски програми се разликују, а објекти нуде полудневне и целодневне опције, као и подијељеност између услуга њега о дјеци (шест мјесеци до три године) и ЕСЕ услуга (три до шест година). Ова студија је фокусирана искључиво на услуге ЕСЕ-а за дјецу у доби од три до шест година.

²⁰ Републички завод за статистику Републике Српске (2023). Предшколске установе у радној години 2022/2023., Статистика образовања, Годишње саопштење 15/23. Израчун се заснива на 11 990 дјеце старије од 3 године уписане у предшколско васпитање и образовање у 2022/23, и процијењеној популацији дјеце узраста 3 до 6 година од 28 245 у 2022. (Извор: Републички завод за статистику Републике Српске (2020). Пројекције становништва Републике Српске, 2019-2070. Процјене броја становника односе се на сценаро С2)

²¹ Републички завод за статистику Републике Српске (2022). Статистички билтен предшколског васпитања и образовања 2021./2022. Израчун се заснива на 10 839 дјеце старије од 3 године уписане у предшколско васпитање и образовање у 2021/22, и процијењеној популацији дјеце узраста 3 до 6 година од 28 177 у 2021. (Извор: Републички завод за статистику Републике Српске (2022). Процјене броја становника, 2013 – 2021.)

²² Републички завод за статистику Републике Српске (2023). Предшколске установе у радној години 2022/2023., Статистика образовања, Годишње саопштење 15/23. Израчун се заснива на 4,432 дјеце узраста 5 до 6 година уписане у скраћени припремни програм у 2022/23, и процијењеној популацији дјеце узраста 5-6 година од 9,317 у 2022. (Извор: Републички завод за статистику Републике Српске (2020). Пројекције становништва Републике Српске, 2019-2070. Процјене броја становника односе се на сценаро С2)

²³ Републички завод за статистику (2023). Предшколске установе у радној години 2022/2023., Саопштење статистике образовања 15/23. Доступно на: https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/saopstenja/obrazovanje/predskolsko_obrazovanje/2022-2023/PredskolskoObrazovanje_2022_2023.pdf

Новије законодавство подржава напредак у области ПВО. Од 2008. године предшколско васпитање и образовање је из Министарства здравства и социјалне заштите прешло у надлежност Министарства просвјете и културе, које је предлагач *Закона о предшколском васпитању и образовању РС (2015)* који је усвојила Народна скупштина Републике Српске. Овим Законом је подржано ширење обухвата ПВО и настоји се развити подстицајно окружење за позитиван рани раст и развој. Похађање припремних предшколских програма за дјецу у години прије поласка у школу није прописано законом, већ их влада препоручује. Надаље, овај програм финансира и прати Министарство просвјете и културе РС, за разлику од свих других предшколских програма који се финансирају на нивоу општина/градова. Међутим, обухват овим припремним програмом далеко је од универзалног и он често не траје довољно дуго да би значајно утицао на развој дјетета.

Јавно финансирање предшколског васпитања и образовања, према Закону о предшколском васпитању и образовању РС, долази готово искључиво од општинских/градских власти. Иако је тешко пратити јавне и приватне издатке за ПВО, када се саберу на нивоу РС-а, јасно је да предшколско васпитање и образовање нису довољно препознати као приоритет и стога су недовољно финансирани. Јавни издаци за предшколско васпитање и образовање у Републици Српској у 2021. години износили су свега 0,29% БДП-а.²⁴ Ако се узму у обзир издаци приватних и страних средстава, ова бројка расте на 0,42%, при чему јавно финансирање представља 70,9% укупног буџета за ПВО, у односу на 29,1% које долази из приватних извора и само 0,02% из страних средстава.²⁵ Укупни буџет за ПВО много је нижи од просјечних јавних издатака за ПВО у земљама ОЕЦД-а, и износи тек нешто више од %0,8 БДП-а.²⁶ Охрабрујуће је то што су укупни јавни и приватни издаци за формално образовање у РС високи, а 2021. године износили су %4,4 БДП-а.

Упркос паду од 0,1% у односу на 2020. годину²⁷, и даље је изнад нивоа издатака сусједних земаља западног Балкана, попут Србије и Хрватске, чији издаци за образовање износе 3,6% односно 3,9% БДП-а.²⁸ Међутим, удио ПВО-а у укупним издацима РС за образовне установе је само 9,3% у односу на %44,8 за основно образовање, односно 19,4% за средње и %26,5 за високо образовање.²⁹

Ентитетско јавно финансирање ограничено је на подршку дјечи са сметњама у развоју, дјецу без родитељског старања и услуге тромјесечног програма припреме у години прије поласка у основну школу. Јавни фонд за дјечју заштиту РС даје накнаду за суфинансирање боравка у предшколској установи за дјецу без родитељског старања, као и за дјецу са сметњама у развоју. Јавни издаци за предшколско васпитање и образовање на градском/општинском нивоу нису ограничени ентитетским законима или стратешким документима већ увелико зависе од воље локалних политичара и простора у буџету. Дакле, јавна издвајања за предшколско васпитање и образовање значајно се разликују у цијелом ентитету, с обзиром на разлике у политичкој и организационој структури између различитих општина/градова. У неким општинама, а посебно онима које имају ограниченији фискални простор или рјеђу или старећу популацију, јавна финансијска подршка за предшколско васпитање и образовање може бити врло ограничена. Као удио укупне општинске/градске потрошње, предшколско васпитање и образовање у неким општинама чини мање од 3%, а у другима до 10%.³⁰ То има пропорционалан утицај на приступ и покривеност, као и на једнакост услуга предшколског васпитања и образовања. Родитељи/старатељи морају да суфинансирају упис своје дјеце и у јавне и у приватне предшколске установе, што може ометати приступ.

24 Републички завод за статистику (2022). Финансијска статистика образовања, 2021. Доступно на: https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/saopstenja/obrazovanje/finansijska_statistika_obrazovanja/2021/Finansijska_statistika_obrazovanja_2021.pdf

25 Ibid.

26 Земље ОЕЦД-а троше у просјеку нешто више од 0,8% БДП-а на образовање и васпитање у раном дјетињству, уз велике разлике међу земљама. Земље троше више на предшколско васпитање и образовање него на бригу о дјечи, до отприлике 1% у односу на 0,5%. Извор: ОЕЦД База података о породицама (2023.). Јавна потрошња за бригу о дјечи и рано образовање. Доступно на: https://www.oecd.org/els/soc/PF3_1_Public_spending_on_childcare_and_early_education.pdf

27 Републички завод за статистику (2022). Финансијска статистика образовања, 2021. Доступно на: https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/saopstenja/obrazovanje/finansijska_statistika_obrazovanja/2021/Finansijska_statistika_obrazovanja_2021.pdf

28 Свјетска банка. (2019). Државни издаци за образовање, укупно (% БДП-а). Доступно на: <https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GD.ZS?locations=RS-ME-HR>

29 Републички завод за статистику (2022). Финансијска статистика образовања, 2021. Доступно на: https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/saopstenja/obrazovanje/finansijska_statistika_obrazovanja/2021/Finansijska_statistika_obrazovanja_2021.pdf

30 Податке доставило МПК.

НАЛАЗИ

Проширење обухвата ПВО за дјецу у РС могло би имати значајне користи. Утврђена су и монетизована два вида: користи од побољшаних образовних исхода и повећање учешћа женске радне снаге.



Како се квалитетно ПВО повезује са бољим развојем дјетета и резултатима спремности за школу, вјероватније је да ће дјеца која су изложена овој интервенцији **дуже остати у школи, доживјети боље искуство учења и завршити средњу школу**.³¹ У овој студији је квантификован утицај ПВО-а на **године школовања и године школовања прилагођене учењу (ЛАУ)**. Учинак ових побољшаних образовних исхода је потом монетизован тако што је процијењен њихов допринос бољој цјеложивотној продуктивности и потенцијалу зараде.



Економске користи од **повећаног учешћа жена на тржишту рада**, будући да ће мање жена остајати код куће **да брину о дјец**и ако се више дјеце у раном узрасту уписује у предшколске установе.

Учинак повећања услуга ПВО је импресиван. Док би према основном сценарију очекиване године школовања остале на 11,7 година по дјетету, до 2050. године та бројка би се могла повећати на 12,8 година. Ако се посматра цијели временски оквир, то би значило да би се према Сценарију повећања А реализовало додатних 235,000 година школовања, а Према Сценарију Б, та би бројка била испод 135,000. Важно је напоменути да ће жене посебно имати користи од ових уштеда времена за старатеље које се повезују са побољшаном покривеношћу предшколским васпитањем и образовањем. Студије показују да жене обављају већину неплаћеног рада повезаног са старатељством, укључујући бригу о дјеци у раном узрасту.³² Управо због тога ће жене имати несразмјерно веће користи од побољшаног приступа услугама предшколског васпитања и образовања, између осталог, и бољу способност укључивања у активности које генеришу приходе. Анализа показује да повећање уписа у ПВО може довести до повећања стопе учешћа женске радне снаге за 0,5 процентних поена. То би довело до учешћа додатне 1.341 жене у просјеку у радној снази годишње у Сценарију проширења А (просјек за 2052-2022.), или 765 жена у просјеку годишње у Сценарију проширења Б.

Када се монетизују, ове користи за дјецу и старатељке премашују предвиђене трошкове проширења услуга ПВО у РС. Већина ових користи произилази из високе стопе поврата повезане са већим бројем година школовања. Према Сценарију проширења А, економске користи повећаног броја година школовања износе преко 11 милијарди КМ током цијелог периода студије. Компаративно, Сценариј проширења Б доноси мање, али и даље огромне економске користи у износу од 6 милијарди КМ. Повећано учешће женске радне снаге такође доноси значајан економски поврат. Сценарио проширења А носи већу инциденцу економске користи у износу од 170 милиона КМ током цијелог периода студије, у односу на преко 94 милиона КМ у Сценарију проширења Б. Када се комбинују, ове економске користи су веће од предвиђених трошкова (Табела 3).

31 А. Мурога, Х. Т. Зав, С. Мизуноуа ет ал. (2020). 'Ковид-19: Разлог за удвостручење улагања у предшколско образовање, Innocenti Working Paper WP-2020-11, (Унисефова канцеларија за истраживање: Фиренца, Италија). | P. Gertler, J. Heckman and R. Pinto et al. (2021). 'Учинак симулациске интервенције Јамајке у раном дјетињству на исходе тржишта рада у доби од 31 године', Радни документ Свјетске банке о политици истраживања, 9787. | N. Angrist, D. K. Evans, D. Filmer, R. Glennerster, F. Halsey Rogets and S. Sabarwal (2020). 'Како најефикасније побољшати исходе образовања? Поређење 150 интервенција коришћењем нове метрике година школовања прилагођене учењу, Центар за глобални развој, радни документ 558..

32 L. Addati, U. Cattaneo и E. Pozzan (2022). Скрб на послу: Улагање у допуст за бригу и услуге за родно равноправнији свијет рада, (Женева, ILO). | G. Azcona, A. Bhatt, W. Cole, R. Gammargano и S. Karpasos (2020.). Утицај брака и дјеце на учешће на тржишту рада, (Женева: ILO и UN Women).

Као резултат, трошак недјеловања у случају непроширења обухвата ПВО веома је висок:

- У брзом **Сценарију проширења А**, ЦОИ показује да би **неулагање у ПВО** могло **коштати РС више од 9,4 милијарде КМ** када се проучава до **2052.**
- Спори **Сценарио проширења Б** одражава **нешто ниже трошкове недјеловања**. Процјењује се да би неулагање у ПВО могло **коштати РС преко 5 милијарди КМ** у најдужем периоду (до **2052.**).

Дакле, улагања у ПВО имају снажан и позитиван поврат улагања – по стопи која је дугорочно још већа:

- Према **Сценарију проширења А**, за **сваку 1 КМ** која се уложи у ПВО, очекује се поврат од **6,7 КМ** у виду социоекономских користи до 2052. године.
- Према **Сценарију проширења Б**, тај би поврат био нешто мање од **6,5 КМ**.

ТАБЕЛА 3: ЕКОНОМСКЕ КОРИСТИ, ИЗДАЦИ И ТРОШКОВИ НЕДЈЕЛОВАЊА ЗА СЦЕНАРИЈЕ ПРОШИРЕЊА А И Б, ТОКОМ РАЗЛИЧИТИХ ПЕРИОДА У МИЛИОНИМА КМ И ДИСКОНТОВАНО ПО СТОПИ ОД 3%

	Сценариј проширења А		Сценариј проширења Б	
	2023-2032	2023-2052	2023-2032	2023-2052
Укупне додатне економске користи	3,266	11,101	920	6,126
Укупни додатни трошкови	473	1 659	138	945
Трошак недјеловања	2,793	9,442	782	5,180

СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА

Сиромаштво може бити штетно за развој дјетета и повезује се са слабијим здрављем, прехраном и образовним исходима оних који су му изложени.

Према најновијим службеним статистикама о сиромаштву, у РС је 2015. године 17,4% домаћинстава живјело испод границе сиромаштва,³³ а ситуација се врло вјероватно погоршала због утицаја недавне пандемије Ковид, инфлације и економске кризе. Надаље, више од једне трећине (36,6%) свих сиромашних домаћинстава у БиХ налази се у РС.³⁴ Дјеца су посебно осјетљива на сиромаштво, са конзистентно вишим стопама сиромаштва у односу на општу популацију. Важно питање којем се РС треба посебно позабавити је дјечије сиромаштво, с обзиром на то да посљедице могу да потрају и у одраслој доби.³⁵ Према Уницефовој анализи вишедимензионалног сиромаштва и материјалне ускраћености, готово сва дјеца млађа од 5 година (98%) у БиХ су ускраћена у барем једној димензији, а трећина (33%) у четири или више димензија истовремено.³⁶ Оно што забрињава је вјероватноћа да ће дјеца од 0 до 4 године у РС бити ускраћена у погледу прехране (72%), развоја дјетета (58%), насилне дисциплине (53%) и здравља (29%).³⁷ Ово указује да су дјеца у раном узрасту у РС-у изложена сиромаштву, ускраћивању и токсичном стресу.

У систему социјалне заштите РС-а посебно забрињавају породице из руралних подручја, домаћинства која воде жене, ромске породице и породице са дјецом са сметњама у развоју

33 Агенција за статистику Босне и Херцеговине. (2018). Анкета о потрошњи домаћинстава у Босни и Херцеговини 2015. ТБ15, (Агенција за статистику: Сарајево, Босна и Херцеговина).

34 Ibid.

35 Уницеф. (нд). Социјална заштита. Доступно на: <https://www.unicef.org/bih/en/node/501>

36 Lucia Ferrone & Yekaterina Chzhen. (2015). Национална анализа вишеструко преклапајуће депривације: сиромаштво и депривација дјеце у Босни и Херцеговини. Радни документ Канцеларије за истраживање WP 2015-02. Анализирани димензије су следеће: прехрана, здравље, развој дјетета, насилно кажњавање, приступ информацијама и смјештај.

37 Ibid.

– сви су они рањиви у бројним димензијама и могу имати проблема са приступом социјалној заштити. Неједнакости су снажно повезане са социоекономским статусом домаћинстава. У РС је стопа сиромаштва у руралним подручјима (20,9%) готово двоструко већа него у урбаним подручјима (11,9%)³⁸, али социјалне бенефиције и трошкови живота подстичу живот у руралним подручјима. Пол носиоца домаћинства значајно утиче на релативно сиромаштво: у РС стопа сиромаштва домаћинства чији је носилац жена износи 23,2%, за разлику од 15,2% за домаћинства чији је носилац мушкарац.³⁹ Надаље, процјењује се да инвалидитет повећава изгледе за сиромаштво за 18%⁴⁰ и да готово 80% ромске дјеце живи у сиромаштву.⁴¹

Закон о дјечјој заштити у РС предвиђа мрежу сигурности за домаћинства с дјецом. Уздржавање дјетета је једно од права из области дјечје заштите и посебан облик друштвене бриге о дјеци који се остварује у РС. Законом је прописано право на доплатак за дјецу за сву дјецу до 15 година живота ако се редовно школују те сву дјецу са кашњењем или сметњама у развоју. Упркос напретку који је остварен провођењем Закона о дјечјој заштити РС и неколико кључних измјена и допуна донесених 2019, 2018. и 2021. године, и даље постоји потреба за његовим усклађивањем са законским одредбама у оквиру Конвенције о правима дјетета. Иако овај Закон нуди напредну социјалну заштиту, обухват становништва и адекватност дјечјег доплатака и даље су превише ограничени да би ријешили питање сиромаштва у раном дјетињству у цијелој РС.

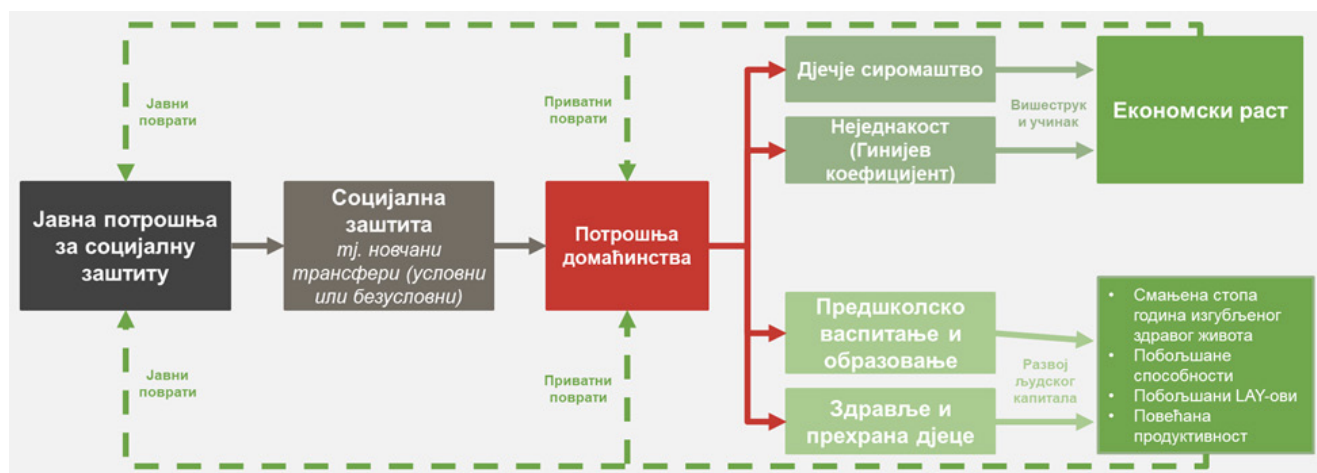
38 Агенција за статистику Босне и Херцеговине. (2018). Анкета о потрошњи домаћинстава у Босни и Херцеговини 2015. ТБ15, (Агенција за статистику: Сарајево, Босна и Херцеговина).

39 Ibid.

40 Иницијатива за бољу и хуману инклузију, 2016.

41 УН-ов комитет за права дјетета (2019.) Извјештај за Босну и Херцеговину

СЛИКА 1: ПУТЕВИ УЧИНКА СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ



Издаци за социјалну заштиту породица и дјете у РС су ниски и износили су 0,9% БДП-а у 2021. години.⁴²

Обећавајуће је то што укупни буџет издвојен за издатке за социјалну заштиту у РС-у износи 21,7% БДП-а, што је још увијек мање од двије трећине просјека ЕУ, али је у великој мјери усклађен са сусједима на западном Балкану, попут Хрватске и Србије који издвајају 24,3% односно 21,9%.⁴³ Од укупног износа који се издваја за социјалну заштиту, око 75% односи се на доприносе за социјално осигурање.⁴⁴ Унутар средстава која се издвајају за накнаде социјалне помоћи које се не вежу уз доприносе (21%), више од 60% (или 2,9% БДП-а) одлази на накнаде везане за ветеране а само 20% односно 0,9% БДП-а за породице и дјецу.⁴⁵ Овај износ је прилично стабилан током година и износио је 1,0% БДП-а у 2020. односно 0,8% у 2019. години.⁴⁶ У оквиру породичних/дјечјих накнада, више од %60 је без провјере материјалног стања, док је само %39 посебно намијењено најугроженијим.⁴⁷ С обзиром на то да су дјеца посебно осјетљива на сиромаштво, ови обрасци потрошње показују забрињавајући статус кво у којем се недовољно средстава издваја за унапређење и подршку дјецу и породицама. Гледајући поближе доплатак за дјецу у РС-у, број корисника у 2021. години износио је 12.033, чиме је обухваћено само 17.395 дјете.⁴⁸ Укупан број дјете обухваћене доплатком за дјецу представља само %11,6 дјечје

популације од 15-0 година у РС.⁴⁹ Надаље, укупни број корисника драматично се смањило у посљедње четири године - 21.838 у 2018 и 15.388, 2018 и 2019. и 13.381 у 2020. години.⁵⁰ Иако се и укупан број дјете у РС-у убрзано смањује, РС треба бити опрезна и обезбједити да нема препрека за приступ доплатку за дјецу за најугроженију дјецу и породице.

РС добро напредује у имплементацији доприноса за солидарност који износи 0,25% доприноса на нето плату и који се уплаћује у Фонд солидарности РС. Ово је посебно намијењено за задовољавање потреба угрожене дјете.⁵¹ Штавише, доприноси Фонду за дјечју заштиту повећани су са 1% у 2008. години на 1,70% у 2018. години, што указује на све већи приоритет који РС даје заштити дјете.⁵² Међутим, постојећи систем социјалне заштите посебно је неефикасан у усмјеравању социјалних трансфера. Надаље, новчана вриједност социјалних трансфера је ниска и недовољна да задовољи основне потребе, а лоше усмјеравање тих трансфера њихове ефекте на смањење сиромаштва чине занемаривим. Дакле, јасна је потреба за повећањем издатака за социјалну заштиту усмјерену на дјецу у РС, као и за побољшањем ефикасности и бољим усмјеравањем издатака у систему социјалне заштите.

НАЛАЗИ

Анализирано је пет новчаних трансфера, вођених постојећим Законом о дјечјој заштити РС-а и универзалним моделом трансфера готовине. Ове

42 Републички завод за статистику (2023). Интегрисани систем социјалне заштите 2021. Доступно на: https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/saopstenja/socijalna_zastita/integrisani_sistem_socijalne_zastite/2021/Integrisani_Sistem_Socijalne_Zastite_2021.pdf.

43 EuroStat (2022). Расходи за социјалну заштиту. Доступно на: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>

44 Ibid.

45 Ibid.

46 Ibid.

47 Ibid.

48 Републички завод за статистику (2022). Социјална заштита 2022. Доступно на: https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/bilteni/socijalna_zastita/Bilten_Socijalna_Zastita_2022_WEB.pdf

49 Републички завод за статистику (2022). Социјална заштита 2022. Доступно на: https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/bilteni/socijalna_zastita/Bilten_Socijalna_Zastita_2022_WEB.pdf

50 Ibid.

51 Н. Обрадовић и М. Јусић. (2019). ЕСПН Тематски извјештај о финансирању социјалне заштите: Босна и Херцеговина, (ESPN: Брисел, Белгија).

52 Ibid.

ТАБЕЛА 4: КОРИСТИ ПОВЕЗАНЕ СА СЦЕНАРИЈЕМ Е (УНИВЕРЗАЛНИ ДЈЕЧИЈИ ДОПЛАТАК), 2023-2032. И 2023-2052.

	2023-2032	2023-2052
Избјегнута смрт дјетета	690	1,918
Избјегнуто ДАЛУ-ја	27.650	77.248
Избјегнути случајеви застоја у расту	9.920	27.712
Завршена средња школа	9.520	26.593

интервенције имају два аспекта – које породице испуњавају услове за додјелу бесповратних средстава и колики би износ трансфера био. Четири интервенције (Сценарији А-Д) су засноване на Закону о дјечијој заштити. Пета интервенција (Сценарио Е) се заснива на универзалним дјечјим доплатама који се дају свим породицама са дјецом млађом од седам година. У студији се извјештава о резултатима моделовања за сваку од ових интервенција (Сценарији А до Е); међутим, ради поједностављивања овог Извршног сажетка, представљени су само резултати Сценарија Е (универзални дјечији доплатак).

Ефекти имплементације новог новчаног трансфера за дјецу анализирани су примјеном приступа животног циклуса. Ти путеви укључују и директне и индиректне канале, обухватајући здравље, образовање и исходе тржишта рада: повећана потрошња домаћинства смањује сиромаштво и неравноправност дјеце и дјелује као мултипликатор на економски раст, док трансфер повећава и приступ предшколском образовању и здравственим услугама, чиме доприноси развоју људског капитала и повећању укупне продуктивности.

Предвиђа се да ће проширење обухвата новчаним трансферима за домаћинства с малом дјецом имати значајне позитивне учинке. У Табели 4 су укратко приказане користи повезане са Сценаријем Е и подијељене су на учинке у области здравља и прехране те учинке на образовање. Јасно је да ће

проширење обухвата мјера социјалне заштите за малу дјецу имати важан утицај на више сектора, стварајући снажно подстицајно окружење за добро здравље, адекватну прехрану и прилике за рано учење. До 2052. године би се у РС могло избјећи преко 1 900 смрти дјеце и скоро 28 000 случајева заостајања у развоју. Надаље, очекивало би се да додатних 26 500 дјеце заврши средњу школу.

Када се монетизују, ове користи би могле значајно да утичу на економију РС. Значајно је то што је ова интервенција у области социјалне заштите повезана са смањењем неједнакости прихода. Надаље, РС може током периода од тридесет година добити 2,6 милијарди КМ примјеном универзалног дјечијег доплатака. То може да се упореди са додатним издацима повезаним са обезбјеђивањем новчаног трансфера, за које се очекује да ће износити нешто мање од 400 милиона КМ у истом периоду. Дакле, када се заједно узму у обзир:

Према **универзалном Сценарију проширења Е**, трошак недјеловања би износио **2,2 милијарде КМ до 2052.**

Стопа поврата је била највећа према Сценарију Е за сваку разматрану интервенцију у области социјалне заштите:

За сваку **1 КМ уложу** између **2023. и 2052.,** проширење обухвата универзалним дјечијим доплатаком у РС могло би вратити **6,7 КМ** економији у виду социоекономских користи.

ТАБЕЛА 5: ЕКОНОМСКЕ КОРИСТИ, ИЗДАЦИ И ТРОШКОВИ НЕДЈЕЛОВАЊА ЗА СЦЕНАРИО ПРОШИРЕЊА Е, ТОКОМ РАЗЛИЧИТИХ ПЕРИОДА У МИЛИОНИМА КМ И ДИСКОНТОВАНО ПО СТОПИ ОД 3%

	2023-2032	2023-2052
Укупне додатне економске користи	936	2,597
Укупни додатни трошкови	179	387
Трошак недјеловања	757	2 209

ЗАКЉУЧАК И ПРЕПОРУКЕ

Ова студија нуди чврсте доказе који су досад прикупљени да би се оправдало улагање у рани раст и развој у РС-у. Налази студије су у складу с налазима из међународне литературе о снажној стопи поврата улагања у рани раст и развој. У контексту упорних демографских изазова, подстицај за РС да прошири услуге за своју дјецу сада је важнији него икад. Да би се искористиле прилике које нуди рани раст и развој, биће потребни интензивни и координисани напори. Израђен је скуп препорука за политике како би се ти напори усмјерили и максимално повећала могућност успјеха. Укратко, те препоруке су:

ОЈАЧАТИ И УСКЛАДИТИ ПОЛИТИЧКЕ И ПРАВНЕ ОКВИРЕ	Спровести и ускладити постојеће законе и политике.
	Попунити све преостале законодавне празнине.
	Подржати капацитете и инфраструктуру људског капитала за провођење закона и политика.
ОПТИМАЛНО КОРИСТИТИ ЈАВНЕ БУЏЕТЕ ЗА РАЗВОЈ ЉУДСКОГ КАПИТАЛА	Анализирати трендове јавних издатака за рани раст и развој дјеце
	Направити анализу фискалног простора.
	Максимално искористити алокацијску ефикасност јавних буџета на начин да се средства преусмјере на дјецу у раном узрасту и да се спријечи резање издвајања у буџетима за дјецу
	Одређивати приоритете јавног улагања према економичности.
РАЗВИТИ ЧВРСТА ПАРТНЕРСТВА СА ПРИВАТНИМ СЕКТОРОМ	Максимално искористити техничку ефикасност у пружању услуга, тражећи начине да се смање трошкови пружања услуга, не наводећи у питање квалитет
	Успоставити радну групу за рани раст и развој дјеце на нивоу ентитета.
	Обликовати политике на начин да се обезбиједи одговарајућа подршка за јавне и приватне пружаоце услуга предшколског васпитања и образовања.
	Направити вишегодишњи оперативни и финансијски план за дјецу да би се подржала веза између политике и реализације.

<p>РЕГУЛИСАТИ И ПРАТИТИ СТАНДАРДЕ КВАЛИТЕТА УСЛУГА РАНОГ РАСТА И РАЗВОЈА ДЈЕЦЕ</p>	<p>Потребно је ојачати органе који прате и регулишу пружање услуга.</p>
<p>ОПШТА ЈЕДНАКОСТ И УКЉУЧЕНОСТ</p>	<p>Услуге праћења морају бити уско повезане са практичном подршком ради побољшања квалитета.</p> <p>Дизајн политике и програма за дјецу у раном узрасту мора бити инклузиван.</p> <p>Заинтересоване стране морају снажно да заговарају и понуде економску и на правима засновану аргументацију којом ће нагласити потребу рјешавања неједнакости у раном дјетињству.</p> <p>Преиспитати финансијску структуру која подржава пружање услуга раног раста и развоја дјеце.</p>
<p>ПОДРШКА ПРИКУПЉАЊУ, УПРАВЉАЊУ И ДИСТРИБУЦИЈИ ПОДАТАКА И ИНФОРМАЦИЈА</p>	<p>Заинтересоване стране на страни владе треба да успоставе радну групу за податке о раном расту и развоју дјеце чији би задатак био да побољшају системе података о развоју у раном дјетињству.</p> <p>Потребно је редовно прикупљати податке који се односе на заједничку листу показатеља раног раста и развоја дјеце.</p> <p>Треба развити централну дигитализовану базу података отвореног приступа да би се олакшало праћење и евалуација.</p> <p>Владин орган, као што је Завод за статистику РС, треба имати јасне одговорности у управљању подацима о раном расту и развоју дјеце</p> <p>РС би требала што прије да спроведе нову Анкету кластера вишеструких показатеља (МИЦС) да би побољшала тачност података за стратешко планирање у сектору раног раста и развоја дјеце.</p> <p>Створити подстицајно окружење за дигиталну трансформацију јавног сектора.</p>
<p>ПОДСТАКНУТИ ЗАЈЕДНИЦУ НА ДЈЕЛОВАЊЕ И ОСЛОНИТИ СЕ НА ИНОВАТИВНА ЛОКАЛНА РЈЕШЕЊА</p>	<p>Подстицање локалних кампања за тражење квалитетних услуга.</p> <p>Развојни партнери треба да обезбиједу финансирање локалним организацијама или локалним властима које уводе иновације у сектор раног раста и развоја дјеце.</p> <p>Локалне власти и заинтересоване стране требају у оквиру својих овласти да креирају политике за подршку дјечи у раном узрасту.</p> <p>Треба подстицати учење и размјену искустава између општина/ градова.</p>



UNITED
NATIONS
BOSNIA AND
HERZEGOVINA



JOINT
SDG
FUND